

նուող վագրերուն մէջ մէկ հատ մը կար որ կոլու մեծութիւն ունէր:

Մէկ ծառի մը վրայ տեսանք նաեւ պօս ըսուած զօրաւոր օձը, բայց մեք անկէ վախ չունէինք, վասն զի գիտէինք որ պօսները մի-նակ պատահած կենդանիներու կամ մարդոյ միայն կ'ընասեն: Իսկ եթէ սաստիկ քաղցած լինին՝ ոչ միայն մարդու վրայ, հապա նաեւ ահագին վագրերու վրայ կ'արձակին:

Քանի որ այն վայրենի տեղերուն մէջ կը խորունկնայինք, այնչափ կ'սաստկանար ա-նոնց ահարկութիւնն ու վտանգը: Բո-լոր երկիրը լեցուն է վերջին աստիճանի կատաղի գազաններով, եւ մարդուս ամէն մէկ քայլին մեծամեծ վտանգներ կ'պատա-հին, ամէն մէկ շարժմունքին՝ մահ կ'ենէ գիմացը: Թղթատարները ոչ երբէք առանց զօրքի կանցնին այն տեղերէն. հետերը գը-նացող ճամբայ ցուցնողները՝ ձեռքերը ջահեր բռնած կ'շարժեն, նուագարաններ

կ'զարնեն, կանչ ու ճիչ կ'ընեն, որպէս զի գազանները չմօտենան. բայց վագրերը այն ձայներուն չնայելով՝ դարձեալ կ'արձակին անկից անցնող զօրաց վրայ ու շատ անգամ մեծ վնասներ կուտան անոնց: Անտառին խո-րունկ տեղերը փիղեր կ'ալուրտին, անհամար ահագին օձեր, թունաւոր կարիճներ ու որ-դեր կ'ըլստան: Ասոնց բոլորին մէջ անգագար սաստիկ պատերազմ կ'ընին, յորում մէկը միշտ զմիւսը ջնջելու կաշխատի: Անկարելի է երեւակայելը որ մարդիկ կարենան օր մը յաղթել այն գազաններուն. մանաւանդ որ այն երկրին ապականեալ օդն ալ սաստիկ վնասակար լինելով՝ արգելք կ'ընի մարդոց այնտեղ բնակութիւն հաստատելուն:

Պատմիչը կըսէ թէ ասոր նման շատ նե-ղութիւններ ալ քաշելէն վերջը՝ իրեն ճանա-պարհակիցներուն հետ՝ որսորդներուն պաշտ-պանութեամբը՝ վերջապէս հասեր է Քաշիի:

Ճ Ա Ն Ա Պ Ա Ր Հ Ո Ր Դ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Յ Ա Ն Ի.

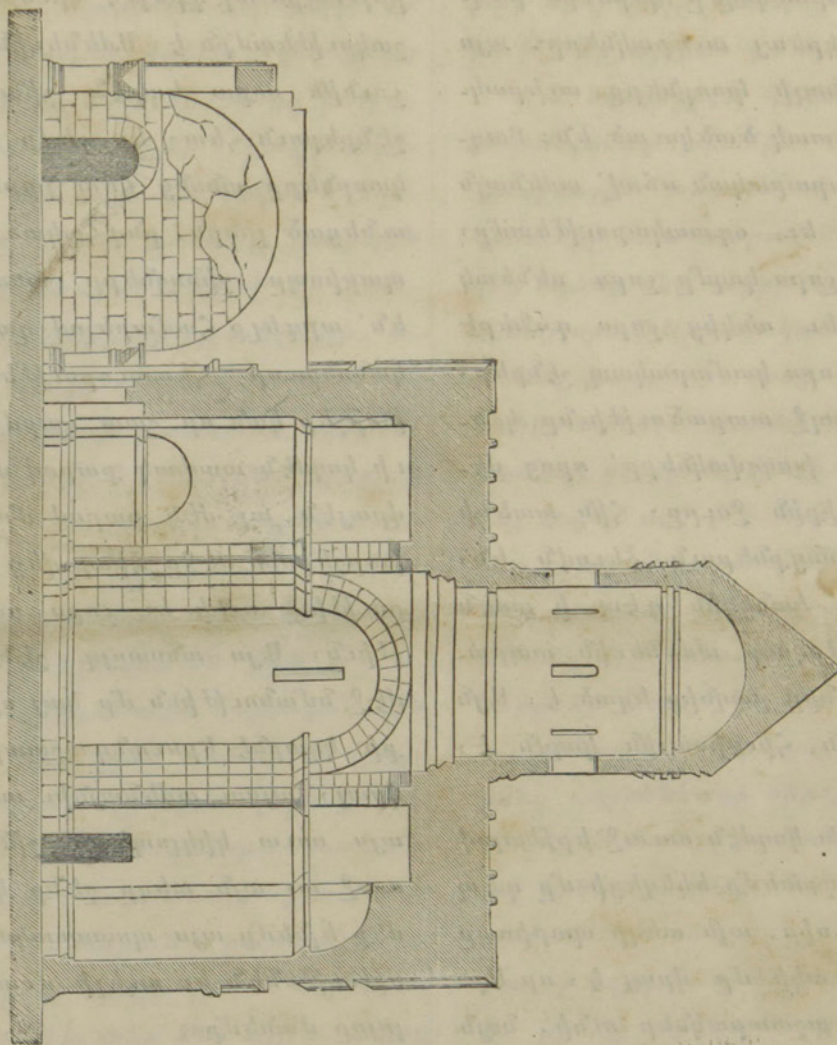
(Շարայար, եւ վերջ)

Ուրիշ եկեղեցի մը եւս մեր ուշադրու-թիւնը կ'գրաւէ քաղաքին հիւսիսային ա-րեւմտեան կողմը՝ նոյն բարձրաւանդակին վրայ: 12 անկիւն ունի, եւ քիչ մը նման է քաղաքին արեւմտեան կողմն եղած բոլորա-ձեւ եկեղեցւոյն. բայց սորա շրջապատը աւելի մեծ է, եւ համեմատութիւնները ա-ւելի աղնիւ եւ աւելի գեղեցիկ: Մէջտեղի բոլորակը 17 ոտնաչափ տրամագիծ, եւ 6 խորշ ունի՝ կամարասիւններով իրարմէ բաժ-նուած եւ սիւններով զարդարուած. այն խո-րաններուն ամենէն մեծը աւագ սեղանն է: Մէջտեղի բոլորակը առաջին կ'ընէ եկեղե-ցւոյն նման մինչեւ վերի գմբէթը կ'հասնի,

եւ ըստը վերէն կ'առնու, բայց միւսին չափ լաւ պահպանուած չէ: Գլխաւոր սրատերէն մէկը կործանած է, եւ գմբէթին սրա-ծայր ծածկը շատ վնասուած: Դրսի սրատե-րուն վրայ հայերէն արձանագրութիւններ կան. իսկ ներսի սրատերը ճերմակ ծեփով մը ծածկուած են, ինչպէս Անուոյ ամէն ե-կեղեցիները, եւ այն ծեփին վրայ կ'երեւին մինչեւ ցայժմ քաշուածներու մնացորդներ, բայց այն քաշուածները եկեղեցւոյն շինու-թեանը չափ հին չեն:

Այժմ դարձեալ կ'մօտենամք այն տեղին, ուսկից որ սկսանք մեր հետազոտութիւններն ընել: Եկեղեցւոյն հիւսիսակողմը յայտնի կ'

ԱՅՈՒՅ ՓԱՏԱՌՈՐԱՆԻ ԵՐԵՂԵՑՈՅՑ ԱՆՎՐԱՆԻՑ.



րեւին այն ճանապարհին հետքը որ հողա-
քարէ բլրէն կիջնայ, եւ վարի դուռը կտա-
նի. այն դռնէն կանցնուի որ մինչեւ գի-
մացի եղերքը ձգուած միակամար կամուր-
ջը հասնուի: Քաղաքին այս հիւսիսային ա-
րեւմտեան կէտին վրայ ուրիշ շատ երեւե-
լի շէնքեր ալ կան, որոց մէկ քանին միայն
աչքէ անցնեմք վեր ի վերոյ կերպով: Եւ
նախ դէպ ի հիւսիսակողմը կերեւին բազ-
նիքի մը ստորերկրեայ աւերակները, այս
բազնիքին զարմանալի կտորները աւերակ-
ներու բլրակի մը տակ ծածկուած են: Բազ-
նիքը շինուած է արաբական ոճով՝ ամենայն
գեղեցկութեամբ եւ օգտակարութեամբ:
Մէջտեղի կլորին չորս կողմը չորս սենեակ
կայ խաչաձեւ, եւ անկից չորս դռներէ
կանցնուի ուրիշ չորս կամարակապ շէնքեր,
որով շէնքին ամբողջ տարածութիւնը կձե-
ւանայ. կղմինտրէ խողովակները՝ որոց մէ-
ջէն կանցնի բազնիքին ջուրը, հին ատենի
հռովմէական ջրանցքներուն ձեւովն են,
սլաքներուն մէջէն կանցնին դէպ ի ամէն
կողմը, եւ չեն թողուր ամենեւին տարա-
կուսիլ թէ այն շէնքը բազնիք եղած է: Այն
բազնիքը քաղաքին հիւսիսային կողմն է,
պարսպին մօտ:

Նոյն հիւսիսային կողմէն առաջ երթալով
պարսպէն ներս՝ կգտնեմք եկեղեցի մը դէպ
ի արեւմտեան հիւսիս, այն տեղի պարիսպը
լայն բարձրաւանդակի մը վրայ է, որ Ար-
փաչային կողմէն աշտարակներ ունի. նոյն
տեղը ճեղք մը կայ որ պարսպին ետեւը իս-
կոյն կվերջանայ հողաքարին մէջ, այն ճեղ-
քը երկրորդ պարիսպ մը կձեւացընէ դէպ
ի արեւելք: Զեղքին շտկութեամբ եղած
շէնքերը Անուոյ ամենէն նշանաւոր շէնքե-
րէն են, թէպէտ եւ անոնց ձեւը կոշտ ու
կոպիտ է, վասն զի պարսպի կտորներ են
որ լաւայէ շինուած են՝ առանց կպրածիւ-
թի ու ծեփի: Այն քարերը իրենց ահագին
մեծութեամբն ու կազմութեամբը՝ տեսնո-
ղին միտքը կձգեն հին ատենի կիկլոպեան

պարիսպները, եւ ես կարծեմ թէ յիրաւի
այն տեսակ պարիսպներուն կարգէն են: Այս
արտաքոյ կարգի աւերակները ուրիշ հայ-
կական ճարտարապետութեան կտորներէն
բոլորովին կզատուին, եւ պարսպին ուրիշ
կողմերէն ալ կերեւին: Աւելորդ կհամա-
րիմք ասոնց վրայ աւելի խորհրդածութիւն
ընել, այլ այսչափ միայն կըսեմք որ ասոնց
ընթացքն ալ գրեթէ հիւսիսային պարսպին
շտկութեամբն է: Ամենեւին յարմարութիւն
չունին սոքա ետքէն շինուած հողաքարէ
շէնքերուն հետ, եւ չեմք կարծեր թէ այն
կտորները անոնց հետ յարաբերութիւն մը
ունեցած լինին. ընդհակառակն կերեւի թէ
պարիսպը շինողները անոնցմէ հեռացեր
են՝ արգելք համարելով զանոնք: Այն տեղը
կանոնաւոր հեռաւորութեամբ տեղ տեղ
խորշեր կան որ շատ զարմանալի են. ետե-
ւի կողմէն տափակ քարով մը փակուած են,
վրայէն ալ մէկ քարով մը ծածկուած, եւ
խորշերուն մէջը հինգ վեց ոտնաչափ բարձ-
րութիւն ունի եւ չորս ոտնաչափ լայնու-
թիւն: Այս անստոյգ շէնքերուն նիւթին
մէջ նմանութիւն մը կայ որ աւելի ալ աչ-
քի կզարնէ երուանդաշատի աւերակներուն
վրայ, այսու ամենայնիւ ստոյգ կերեւի թէ
այս սուտ կիկլոպեան շինուածքներէն ա-
ռաջ ալ այն տեղը շէնք կայ եղեր: Բայց
մեք ելնեմք այս պատուական խնդիրներուն
մթութենէն եւ աւելի մօտ ժամանակներու
լոյսը մտնեմք:

Դրան ձեւով կամարի մը առջեւէն կանց-
նիմք, որ կէս կործանուած է, եւ քանի մը
քայլ վար իջնելով՝ հոյակապ եկեղեցի մը
կմտնեմք: Այն տեղը կընդունի զմեզ յան-
դուզն եւ գեղեցիկ կամարակապ մը, որ
ուրիշ հայկական եկեղեցեաց պէս կամարա-
սիւններով բռնուած է, եւ այս կամար-
ները Հայոց եկեղեցիներուն վսեմ ու ա-
խորժելի ձեւ մը կուտան: Մարդուս զար-
մանքը քանի կերթայ կաւեւնայ, երբ կտես-
նէ այն զարդարանքներուն գեղեցիկ կեր-

պով իրարու հետ խառնուածը. այն սիւնե-
րը իրենց գլուխներովը, եւ այն կամարները
որ անոնց վրայ ձգուած են ու եկեղեցւոյն
վերի ձեղունը կկապեն: Աւելի ալ հրաշալի
կերելին մէջի հարուստ փորուածքները եւ
ներսի կամարին գեղեցիկ ճարտարապետու-
թիւնը, իսկ երբոր եկեղեցւոյն մէջ կմանես,
բոլորովին կապշիս կմնաս՝ տեսնելով պատե-
րուն վրայ իսկական որմանկարներ: Երեւա-
կայեցէք բարձր եւ պայծառ միջոց մը՝ որ
աւելի նման է թագաւորական եկեղեցեաց
ձեղուններուն. բայց ձեղունին տեղը խաչա-
ձեւ ձգուած կամարակապ մի է շէնքին մէջ-
տեղը, ինչպէս ամենայն հայկական եկեղե-
ցիք: Եկեղեցւոյն ներսի պատերը յատակէն
մինչեւ կամարը ճերմակ ծեփով մը ծած-
կուած են որ մարմարիոնի պէս կփայլի. ա-
նոնք տեսնելով միտքդ կուգան փլորենտեան
հին եկեղեցեաց ներսի պատերուն նկարնե-
րը, եւ անով կարող ես հասկընալ փոքր ի
շատէ թէ ինչ տաւալութիւն կրնէ մար-
դուս վրայ այս տեղի անապատ աւերակնե-
րուն մէջ այսպիսի տաճար մը տեսնելը: Այն
նկարները շատ աւելի վեր են՝ քան թէ ա-
նոնք որ տեղ տեղ կգանուին հայկական հին
եկեղեցեաց կէս ճերմկցած պատերուն վրայ:
Գոյներուն կենդանի լինելէն կերելի թէ
որմանկարի արուեստին նման արուեստով մը
քաշուած են անոնք: Զարմանալի ճշգրութիւն
ունի նաեւ այն նկարներուն ուրուագիծը. եւ
անոնց նիւթերը ոչ միայն հին եւ նոր կտա-
կարանի պատմութիւններ են, այլ եւ Հայոց
եկեղեցական պատմութենէն առնուած կը-
տորներ: Միջին դարու նկարչութեան եւ
պատմութեան տեղեկութիւն ունեցողը պէտք
է այս նկարներուն նայելով աշխատի ցուցը-
նել թէ մինչեւ ինչ աստիճանի նմանութիւն
կայ սոցա եւ փլորենտեան դպրոցին նկար-
ներուն մէջ: Ինծի այնպէս կերելի թէ սո-
քա ներքին իսկական նմանութիւն մը ունին:
Մէջտեղի դմբեթին կամարին վրայ նկա-
րուած Ս. Աստուածածնայ հսկայածեւ պատ-

կերը՝ կարծիք կուտայ թէ այս եկեղեցին
Աստուածամօր անուանը նուիրուած էր: Այն
անհամար նկարները փճացընելու համար
երկար ատեն աշխատած պիտի լինի բար-
բարոս մահմէտականաց կատաղութիւնը. ուս-
տի բաւական համարեր են Քրիստոսի Տեա-
ռըն մերոյ եւ Աստուածածնայ երեսները
քանդել. եւ այս նոցա կատաղութենէն չէ
աղատուած եւ ոչ իսկ Աստուածամօր գլու-
խը, որոյ քովը հասնիլը մինչեւ այն բարձ-
րութիւնը այնքան գոգուար է:

Այն եկեղեցիէն հեռանալով կմտենամք
խորանդունդ խրամին, որոյ եզերքը Անուոյ
հիւսիսային արեւմտեան ծայրի պարսպին
հիմունքը եւ աշտարակները բռնած են. աս-
կից ձգեմք մեր աչքը դէպ ի այն ստորեր-
կրեայ սրահները որ կտանին շատ մը այրեր
եւ նեղ փողոցներ, որոց մէջ մարդ չհամար-
ձակիր մտնելու առանց ճրագի կամ առանց
ճամբայ ցուցընող թելի: Աւանդութիւն մը
կայ Հայոց մէջ թէ Անի քաղաքին տակը ա-
նոր բոլոր ընդարձակութեամբը բնակարան-
ներ կան, եւ թէ այն սոսկալի առանձնու-
թեանց մէջ կբնակին այն մարդկանց հոգի-
ները որ Անուոյ կործանած ժամանակները
ուրիշներուն պէս քաղաքէն չփախան, այլ ի-
րենց հայրենեացը սիրոյն համար լաւ հա-
մարեցան մեռնիլ քաջութեամբ՝ պաշտպանե-
լով իրենց քաղաքը: Մինչեւ ցայժմ եւս շատ
անգամ այն ստորերկրեայ բնակիչները հե-
ռաւոր դրդմունք ու ձայներ կհանեն, կըսեն,
եւ իրենց արհեստները առաջ կտանին. եւ
եթէ ճանապարհորդը դիշեր ատեն լուսնի
լուսով գիմացի եզերքէն անցնի, Արփաչային
խոխոջանքին հետ մէկտեղ այն ձայներն ալ
կհասնին իրեն ականջը. ահա ձեզի առանդու-
թիւն մը՝ որ նոր Վեռուի մը վառվառն ե-
րեւակայութեանը համար անշուշտ բաւական
նիւթ կլինի Գիշերի Անուոյ անունով գիրք մը
շարադրելու:

Արփաչայի կամրջին վրայ հանող դռնէն
իջնելով՝ սանդուղքին կամարներուն տակէն

կանցնիմք եւ կհասնիմք այն մատուռները՝ որոցքովը կերեւի թէ վանք մը կայ եղեր, եւ այն մատուռներուն տեսքը շատ զուարճալի է: Անկից մօտենամք գլխաւոր գրան՝ որ ամուր աշտարակներով պաշտպանուած է. կըրնամք մինչեւ ճանչնալ աջակողմեան աշտարակին մէջ բերդապանին եւ պահանջողաց սենեակը: Աշխատեցայ որ գրան կամարին վրայ եղած արձանագրով քարը վերցընեմ, բայց գործոյն դժուարութեան էտ կեցայ:

Եթէ հովտին մէջէն երթամք այն ճամբով՝ որ կառք անցնելու չափ լայն ու հանգիստ է, ու լաւայի ապառաժներուն մէջ փորուած, կհասնիմք այն զարմանալի կամըրջին ահագին մնացորդներուն՝ որոց վրայ արդէն խօսեցանք, եւ այստեղ կգագըրին մեր հետազօտութիւնները: Այն հոյակապ շէնքին ցիցերն ու յենարանները գետին երկու կողմը կեցած են մինչեւ ցայժմ, եւ երեւակայութեամբ դիւրաւ կարելի է այն շէնքը ձեւացընել՝ հանգերձ նորա ամենայն օգտակարութեամբը եւ մեծութեամբը, եւ հիանալ այն կամարին վրայ, որ 100 անգղիական ոտնաչափ երկայնութեան ունի, ինչպէս նաեւ այն ամրոցներուն վրայ՝ որ այն գլխաւոր անցքին պաշտպանութիւն կընէին: Արիաչային ընթացքը կցուցընէ մեր բռնելու ճամբան, եւ անով կերթամք մինչեւ չորս վերսթ տեղ, եւ դեռ կտեսնեմք այնպիսի աւերակներ, որոց կոշտ շինուածքը բոլորովին տարբեր է անոնցմէ որ արդէն տեսանք զարմանալով: Ռուսաց աշխարհացոյցները այս աւերակներուն Այաի վանք անունը կուտան. բայց ինծի կերեւի թէ այն աւերակներուն եղած տեղը քաղաք մը կայ եղեր մինչեւ Արիաչային եզերքը տարածուած: Եկեղեցին՝ որոյ պատերը գրեթէ անարատ մնացած են, 40 ոտնաչափ երկայնութիւն ունի, սեղանն ալ անոր համեմատ մեծութեամբ. երկու կողմըն ալ երկրորդական շէնքերու կամարները կան:

Այն աւերակներուն մէջ քիւրտի ցեղ մը

կայ բնակուած, որ Գասը խլիս կըսուի: Անկից հեռանալով շուտ մը հասանք Քամենսի ըսուած կայարանը, Արիաչային եզերքը, որ երթալով կտապկի: Այս տեղ կենամք քիչ մը եւ զարմանալով նայիմք այն ութանկիւնի եկեղեցւոյն վրայ որ հովտին խորը կեցած է, եւ որով դմբեթը բարձրաւանդակին վրայէն ալ կերեւի: Սա ալ Անույ ուրիշ եկեղեցիներուն ձեւն ունի: Այստեղ ցրուած աւերակներէն կտեսնուի որ ատենով քաղաք կայ եղեր: Անոր մօտ եղած կայարանը Քերվանսարայ կըսուի, եւ ասոր մնացորդներէն կերեւի թէ ինչ ամուր շէնք եղած պիտի լինի. կամարին երկայնութիւնը 126 ոտնաչափ է եւ լայնութիւնը 22 ոտնաչափ. ասկից անցնելով տեղ մը կհասնիմք որ շատ երեւելի հնագիտական տեղ է: Քերվանսարային ճիշդ գիմացը, մէկ մեծ դաշտի մը մէջ, որոյ չորս բոլորը լաւայի բլուրներ են՝ ընդարձակ աւերակներ կան որ քաղաքի կոտորներ են. անոնց մէջ տեղը կաթուղիկէ մը կեցած է եւ շատ լաւ պահուած՝ Անույ կաթուղիկէին նման: Շատ մը աշտարակներ ալ կան որ կըցուցընեն թէ ատենով բերդ կայ եղեր այն տեղը, քաղաքին մէջն ալ մեծամեծ ու փառաւոր շէնքեր: Անկարելի եղաւ ինծի այս քաղաքը զննել: Անիին պէս թերակղզիի մը վրայ շինուած է, որոյ արեւմտեան կողմէն Արիաչայը կանցնի, եւ արեւելքէն մէկ ձոր մը՝ որ Եաղլունս ըսուած լեռներէն կիջնայ: Շէնքերուն վրայ եղած արձանագրութիւններէն միայն կարելի է հասկընալ Հայոց մայրաքաղաքներուն պատմութիւնը, ինչպէս որ Գաւապաղի մէջ եւս անոնցմէ կհասկընամք այն քաղաքաց անուններն ու ստորագրութիւնը, մինչդեռ երկրին բնակիչները Տաճիկ Քիւրտեր են: Այսքանը միայն կընամք ըսել մաւկաբերութեամբ թէ այս տեղն է եղեր Բագաւան կամ Դիցաւան քաղաքը, որ Երուանդ Բ Արշակունի թագաւորը շինած է, եւ Քրիստոսի թուականին Ա գարուն մէջ Հայաստանի տիրած: Կպատմեն թէ նա գեղեցիկ

մեհեաններով զարդարեց քաղաքը, եւ քաղաքէն դուրս պարաւել մը շինեց՝ ուր կերթար որսով զուարճանալու։ Այս Գարապաղը Անիէն ետքը կործանուած է, եւ այս դիպուածը ըստ ամենայնի համաձայն է Բագուանին կամ Բագարանի պատմական ժամանակագրութեանը հետ։ Իրաւ է որ Բագիրսան անուանով փոքրիկ գեղ մը կայ Տաճկի Արփաչայէն 5 վերսթ հեռու դէպ ի հարաւ, բայց անոր խիստ մօտիկ կերեւին հովանին նոյն եղերքին ապառաժոտ հրուանդանին վրայ հին Բագրատունեան քաղաքին աւերակները, համանուն գեղէն քիչ մը վեր։ Բագուանը, Դիցաւանը, Բագրատունեան անունները մի եւ նոյն տեղւոյն այլ եւ այլ անուններն են, կամ թէ այժմու Գարատաղը՝ հին ատենի Բագաւանն էր։

Արեւը մանելու վրայ լինելով՝ կտրիպէ զմեզ որ հեռանամք այս կարծիքական երկրէն, որոյ վրայ եղած մակաբերութիւնները շահ մը չունին. եւ մեք ուրիշ հետաքրքրական տեղեկութիւններ չունեցածսերուս համար ասոնք մէջ բերինք։

Երկար ատեն Արփաչային ընդարձակ հովտին մէջ քալեցինք՝ գետոյն ծուռ ու մուռ ընթացքով դէպ ի հարաւային արեւելք, եւ շատ դժուարութեամբ կրցանք անցնիլ սեպաձեւ պատերէն՝ որ գետոյն մէկ կողմն է։ Բնակիչներուն երեսին դեղնութենէն կհասկըցուէր այն տեղի օդոյն վնասակարութիւնը։ Դնացինք դէպ ի Համի Պայրսմ ըսուած տեղը, որոյ չորս գին պտղատու ծառերու պարտէզ կայ, այն տեղը ձի փոխեցինք, որպէս զի նոյն իրիկունը հասնիմք Երասխ գետը, ուսկից 10 վերսթ ալ ճամբայ ունէինք մինչեւ Կողբ։

Երկրորդ առաւօտը, որ նոյեմբերի 1-ն էր, սկսան երեւիլ ձմեռնային եղանակին ամենայն նշանները. պէտք եղաւ որ ես ալ մէկգի ձգեմ Փարսի տալ ըսուած լեռան վրայ ելնելու գիտաւորութիւնս։ Սիւրբ գրած էի թէ այն լեռը հրաբլիսային մեծ գօտւոյն հիւսիսային արեւելեան գագաթը լինելով՝

անոր վրայէն ընդարձակ եւ հետաքրքրական տեսարան մը պիտի տեսնեմ մինչեւ Սողանլըխ. ինչպէս որ Տօրոս լեռանց արեւմտեան գօտիէն ալ այսպիսի տեսարան կձեւանայ։ Յոյս ունէի որ անոր նման տեսարան մը բացուի առջեւս նաեւ այն բարձր տեղերէն, որ Պալըզ կիջ ըսուած բարձր լեռան քովն են՝ Փարլը տաղին հարաւային կողմը. բայց այն յոյս ալ անկատար մնաց։ Այնուամենայնիւ այս իմ ճանապարհորդութիւնս մեծապէս օգտակար եղաւ ինծի երկրաբանական զննութեանց համար, եւ անով շատ աւելի լաւ հասկըցայ այս երկրին յատկութիւնները՝ քան թէ մինչեւ այս ժամանակներս։ Աւելի լաւ կհասկըցուի Ասլանլը տաղին զարմանալի կազմութիւնը, որ Մասիսէն մինչեւ Սողանլըզ դէպ ի հիւսիսային արեւելք՝ չորրորդ մեծ հրաբլիսային գօտին է։ Պալըզ կէօլ լեռը այնպիսի հնագիտական եւ հետաքրքրական յատկութիւն մը ունի որ մինչեւ ցայժմ անծանօթ էր. անոր հիւսիսային արեւմտեան կողմը թերակղզի մը կերեւի՝ Ասլանլը տաղին քարերուն կտորներէն ձեւացած. այն թերակղզին լեռան հետ կապուած է հողէ պարանոցով մը, որ 500 քայլ երկայնութիւն ունի, եւ այն պարանոցին վրայ հին պարսպի մը մնացորդները կերեւին՝ Երուանդաշատի աւերակներուն պէս կոշտ սճով, որ նոյնպէս թերակղզիի մը վրայ են՝ ծովակի մը մէջտեղը. եւ ծովակը ձմեռ ատեն սառուցի վրայէն կանցնուի։ Այս բարձր տեղը ամուր բերդ մը գտնուիլը՝ յիշաւի շատ հետաքրքրական բան է, եւ արժանի է պատմական հետազոտութեան։

Կմնայ որ իմացընեմ ձեզի թէ դարձայ ես Երեւան նոյեմբերի 19-ին. քանի մը օրէի վեր սաստիկ ձիւն կուգար, որով հարկագրեցայ Երեւան մնալու։ Այլ այս ձմեռս ցուրտը ատենէ առաջ սաստկանալով՝ պէտք եղաւ որ շուտ ճամբայ ելնեմ որ կարենամ նորէն անցնիլ Կէօքչայ ծովակին լեռներէն անդին։ Շատ դժուարութիւններ կրեւէն ետքը՝ վեր-

Չապէս անցայ այն լեռները նոյեմբերի 25-ին, եւ այն լեռներէն ալ ասդին նոյնապէս առատ ձիւն գտայ, որոյ նմանը երբեք չէր

տեսնուած: Եօթն ամիս ճանապարհորդութիւն ընելէս վերջը՝ նոյեմբերի 28-ին հասայ Թիֆլիզ:



ՓՈԽՈՒՄՆ ՅԱՍԵԱՅՍ

ՍԱՐԳԻՍ ԱՂԱՅԻ ՌԱՓԱՅԷԼԵԱՆ ԽԱՅԻՄԵԱՆՅ.

Մեկիթոփոլի (Խըզըլեառի) մերազնեայ ժողովուրդը այս երկու տարուանս մէջ երկու մեծամեծ կորուստներ ունեցաւ. մէկն էր Չեռնիքեան Գէորգ աղան, եւ միւսը Խայիմեան Սարգիս աղան, երկուքն ալ ազգայնոց եւ օտարաց սիրելի եւ պատկառելի անձինք՝ իրենց բարեպաշտութեամբը, ազգասիրութեամբը, պատուաւոր վաճառականութեամբը եւ խօսքի տէր մարդիկ լինելովը: Չեռնիքեան Գէորգ աղային մահուան ցաւը դեռ չէին մոռցած Մեկիթոփոլի Հայկազունք, եւ ահա Խայիմեան Սարգիս աղային վախճանիլը նոր սգով ու արտամութեամբ լցուց ամենուն սիրտը:

Գրեթէ տարիէ մը ի վեր ծանր հիւանդութենէ մը բռնուած լինելով, որ էր մաշողական տենդի տեսակ մը, Մեկիթոփոլէն Թէոգոսիա եկած էր որ բժիշկներու ճարտարութեամբը եւ տեղւոյս օգին օգնութեամբը իւր առաջին կայտառ առողջութիւնը նորէն ձեռք բերէ: Երբոր զգալի օգուտ մը չտեսաւ, եւ ճանապարհ ելաւ ամսոյս 11-ին՝ Մեկիթոփոլ դառնալու, ճամբան այնքան սաստ-

կացաւ տկարութիւնն որ հարկադրեցաւ նորէն Թէոգոսիա դառնալ, եւ նոյն գիշերը հոգին աւանդեց: Այս սգալից լուրը մեծ տրտմութիւն պատճառեց նորա ամէն ծանօթներուն, եւ ընտանիքն ու ազգականները Մեկիթոփոլէն ու Սիմֆերոփոլէն փութացան գալու որ իրենց վերջին պարտքերը կատարեն հանգուցելոյն վրայ, եւ հոկտեմբերի 14-ին փառաւոր յուղարկաւորութեամբ թաղուեցաւ ննջեցեալը Ս. Գէորգայ գերեզմանատանը մէջ:

Սուրբ պատարագէն վերջը՝ երբոր եկեղեցւոյ կարգը կատարուեցաւ հանգուցելոյն վրայ, Գեր. Առաջնորդը համառօտ առեւնախօսութիւն մը ըրաւ, որոյ իմաստը այս էր.

«Գնաց մարդ ի տուն իւր յաւիտեանից»:

«Ամէն մարդ ալ պանդուխտ է այս աշխարհիս երեսը, հաւատացեալ ժողովուրդք՝ ամէն մարդ ալ կարճ ժամանակի համար «եկած է աշխարհս, եւ ամենուս ալ բուն հայրենիքը՝ սեպհական տունը երկինքն է»: